

QƏZET MƏTNLƏRİNDƏ METAFORALARIN ÜSLUBİ İMKANLARI

Hər bir mətn müəllif tərəfindən yaradılır, müəllif də hansısa cəmiyyətə məxsus fərddir, onun fərdi-psixoloji imkanları, özünəməxsus duyum tərz, həyatı vardır. Publisistik mətnlərdə müəllifin subyektiv modallığı müxtəlif üslublarda təzahür edir. Burada subyektiv modallıq anlayışının əsasında müəllifin mövqeyi və onun dilin potensialından yetərincə istifadə edərək xüsusi deyim tərzinin formalaşması durur. Əvvəlki başlıqda qeyd etdiyimiz kimi, müəllif mövqeyi qiymətləndirmə-dəyərləndirmə ilə bağlıdır, həmin anlamın lingvistik ifadə vasitəsi dil səviyyələri arsenalından istifadənin effekti, xüsusən də leksik səviyyənin imkanlarından yaradıcı şəkildə istifadə mühüm rol oynayır [6]. Bu xüsusiyyət mətni hazırlayarkən leksik vahidlərin seçimində, onun nəzərdə tutulan anlayışla düzgün əlaqələndirmə əməliyyatında müşahidə olunur. Məs.: Tolerantlıq kələfinin içində dolaşq düşünlər: *“Belə gərgin iqtisadi problemlər yaşayan Avropanın bütün problemlərə ikili standartdan yanaşmasında hesabdən silmək olmaz. İstəsək də, istəməsək də Avropanın tez-tez toxunduğu tolerantlıq kələfinin içində dolaşq düşünlər var və bu düşünlər onların xarici siyasətində Azərbaycana səmimi yanaşmasına imkan vermir. Bu belə olmasa, xristian dünyasının şər və şeytan yuvası olan Ermənistan XXI əsrdə müsəlman Azərbaycanının torpaqlarının 20 faizini işğal altında saxlaması və dünyanın gözü qarşısında 1 milyondan artıq qaçqın hüquqlarının kobud sürətdə pozulması mümkün olardı?! Sualımın daha gerçək cavabı üçün dünyanın müharibə, terror və savaş meydanına çevrilmiş ölkələrinə nəzər salmaq kifayətdir”* (“Sosial-iqtisadi inkişafın 20 ili dəyişməyən strateji xətt”, “Xalq qəzeti”, 26 dekabr 2013).

Məqalə müəllifi Avropa siyasətçilərinin - xristian dünyasının tolerantlıq adı altında məkrli niyyətlərini qeyd olunan metaforik konstruksiyada (tolerantlıq kələfinin içində dolaşq düşünlər) çox uğurla ifadə edə bilib. Həmin konstruksiyanın düsturlaşması müəllifin leksik vahidlərdən yaradıcı ifadəsi, onları üslubi məcraya yönəltməsi ilə bağlıdır. Orada işlənən leksemlərə nəzər salaq: Tolerantlıq, kələf içi, dolaşq, düşün verilən dil vahidlərindən “dolaşq”, “düşün”, “kələf”, nisbətən yaxın semantik sahələrə aiddir; bura “iç” lekseməni də nisbi olaraq yaxınlığını qəbul edə bilərik və onlar kompleks şəkildə “tolerantlıq” anlayışının ifadə etdiyi məna ilə ziddiyyətli şəkildə əlaqələnir; bu üslubi mühit müəllifin Ermənistan da daxil olmaqla xristian dünyasının tolerantlıq anlayışı adı altındakı mənfur niyyətləri dəqiqliyi ilə verə bilər. Deməli, bu aspektdə həm məqalə müəllifinin məsələlərə verdiyi dəyər, onun mövqeyi və bir-biri ilə çulğışı şəkildə təzahür edir.

Göründüyü kimi, dil vahidlərinin mətndə üslubi mühitə salınması mətn müəllifinin həmin hadisələrin dərinliyinə nüfuz edə bilməsi, mahiyyətini dərk etməsi əsasında dəyərin verilməsi kontekstində baş verir. Başqa bir misal: *“Acı reallıq”- Təbii ki, Qərb cəmiyyətinin özü heç də bu gün ideal deyil. Bu cəmiyyətin bizim problemlərimizi canıyananlıqla həll etmək istəyi ilə alışıb yandığını düşünməyimiz tam sadəlvhlükdür. Çünki onun öz problemləri kifayət qədərdir. Əksinə, bu gün Qərbin öz problemlərinin həllində bizə bir vasitə kimi baxdığı zamanəmizin gerçək bir faktına çevrilib. Burada Maltus dönməmindən sonra ilk dəfə olaraq əhalinin çoxluğu acı bir reallıq kimi bir tərəfdən miqrasiya axınının, ekoloji vəziyyətin, hazırda isə iqtisadiyyatın böhran həddində olması digər tərəfdən demokratik Qərbin səbrini tarıma çəkməkdə davam edir. Gen ayağa yaşamağa adət etmiş avropalı indiki problemlərə nəinki dözmür, əksinə meydanlara çıxıb bir-birinin ardınca hökumətlərin istefasında söz sahibi olduğunu açıq nümayiş etdirir (“Xalq qəzeti”, Yenə orada). “Acı bir reallıq”, “səbrini tarıma çəkmək”, “gen ayağa yaşamaq” metaforaları müəllifin haqqında danışılan hadisələrə münasibətini nümayiş etdirir; “Acı reallıq” nə qədər çətin, acı olsa da, reallıqdır, qəbul olunmalıdır, məzmunu daşıyır; mətnə arqumentsayağı şəkildə hadisələrə işarə edir; müəllifin mövqeyi də həmin metaforik ifadənin yaratdığı üslubi çərçivədə daha emosional-ekspressiv səslənir, məqalənin ümumi məzmununda həmin üslubi vasitənin yeri müəyyənləşir [5, s.109].*

Təbii ki, bu işdə professionalizm mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə jurnalist real situasiyalarda effektiv təsir qabiliyyətinə malik olmalıdır; bu da onun ümumi elm səviyyəsi, praktik müşahidə qabiliyyəti, təhlil bacarığı, dil səriştəsi və s. məsələlərlə sıx bağlıdır [7].

Deməli, jurnalistin fəaliyyəti ictimai həyatla bağlıdır; o, jurnalistin iç dünyasından genişdir, jurnalist onu dərk etməyə çalışır, onun ifadəsi zamanı dil resursları hərəkətə gəlir və seçilir. “Səbrini tarıma çəkmək” metaforik ifadəsi də həmin prosesin nəticəsində yaranır. Müəllif həmin metaforik ifadənin yerinə dözümsüzlük məzmunu verən leksemlərdən istifadə edə bilərdi, lakin qeyd olunan mətnə nəzərdə tutulan effekti həmin üslubi məqam yerinə yetirir. Frazeoloji xarakter daşıyan bu metafora dözümsüzlük anlayışının ən təsirli və effektiv ifadəediciisidir.

Jurnalistik fəaliyyət ideologiya dövlət siyasəti və siyasətlə sıx bağlıdır. Ona görə də qəzet mətnlərində müəllif mövqeyindən asılı olaraq dil arsenalından istifadə imkanları azaddır; dünyagörüşündən, əqidəsindən asılı olmayaraq jurnalist hansısa hadisələrdən bəhs edərkən öz mövqeyinin düzgün ifadəsinə şərait yaradan dil vasitələrinə - məcazlar sisteminə müraciət edir; onların işlənməsi, lazımi anlayışın dəqiq ifadəsi üçün mümkün üslubi mühiti yaradır [3, s.21]. Məs.: “Elektron məkanı”. *“Azərbaycan Xalq Yaradıcılığı paytaxtları” layihəsi regionlarda böyük əks-səda doğurub. Artıq bununla bağlı regionlar arasında rəqabət hiss olunur. Layihə tədricən beynəlxalq səviyyəyə çıxır. Qonşu ölkələrdə bu layihəyə maraq göstərilir. Bu istiqamətdə görülən işlərin məzmunu da yeniləşməli, müasirləşməli, yeni texnologiyalar tətbiq olunmalıdır. Azərbaycan mədəniyyəti dünya elektron məkanına nəinki paytaxtın mərkəzi mədəniyyət müəssisələri çərçivəsində, həmçinin kənd klubu, kitabxanası vasitəsilə də çıxmağı bacarmalıdır. Bütün mədəniyyət və turizm obyektləri bu prosesə fəal şəkildə qoşulmalıdır* (“Xalq qəzeti”, 14 yanvar 2013). Azərbaycan mədəniyyətin inkişafı baxımından da regionun lideridir. Elektron məkanı metaforik ifadədir; məkan anlayışının ritorik-üslubi cəhətdən mətnə yenidən semantik dəyərləndirilməsidir. Üslubi cəhətdən yüklənmiş belə metaforalar konseptual xarakter daşıyır; elektron məkan məfhumu mənaya malikdir. Qeyd olunan məkanda, onun üslubi effekti ona sinonim olan ifadələrlə müqayisədə üzə çıxır; mətnə daşdığı funksional mənaya görə müəyyənləşir.

Cümlə xarakterli metaforalar konseptual metaforalardan fərqli olaraq, daha mürəkkəb assosiasiyalara əsaslanır və frazeoloji səciyyəsi ilə təsirli üslubi gücə malik olur: *“Bu strategiya tarix üçün çox qısa bir zamanda Azərbaycanın iqtisadi-siyasi simasını ağıla gəlməyən dərəcədə dəyişdi; kaos və anarxiyadan iflic olmuş dövlətçiliyi hərəkətə gətirdi və ölkənin donmuş orqanizminin həyat fəaliyyətini özünə qaytardı. Azərbaycanın XX əsr müstəqillik tarixinin az qala qorxunc ənənəsinə çevrilə biləcək hakimiyyətin zorla ələ keçirilməsi və ya dövlət çevrilişləri xronikasına son verildi. Başlıcası isə odur ki, xalq dövlət müstəqilliyinin əbədləşməsinin və möhkəm dövlətçiliyin onun varlığında müstəsna rol oynadığının zəruriliyini dərk etmişdi. Zaman isə xalqın bu seçimində yanlış olduğunu hər addımda təsdiqlədi və bu yol ona qarant olan strateji inkişaf*

xəttinə çevrildi” (“Sosial iqtisadi inkişafın 20 ili. Dəyişməyən strateji xətt”, “Xalq qəzeti”, 26 dekabr 2013). “İflic olmuş dövlətçiliyi hərəkətə gətirdi”, “Ölkənin donmuş orqanizminin həyat fəaliyyətini özünə qaytardı” metaforik cümlələri iflic insanı-dövlət; donmuş orqanizm-dövlət assosiasiyaları əsasında formalaşmışdır. Müəllif qeyd olunan metaforaların yerinə digər müvafiq ifadələr (söhbət neytral mənələrdən gedir) işlədə bilərdi, lakin müəllif mövqeyinə xidmət edən həmin emosional effekti almaq olmazdı. Həmin metaforik cümlələr müəllifin dəyərləndirmə mövqeyinə müvafiq olaraq seçilmiş mətndə onların mükəmməl üslubi mühitini yaratmışdır. Belə ifadələr real informasiyaya aydın elmi təhlil əsasında formalaşır; müəllif intuisiyası isə nitqin törəməsi prosesində qeyd olunan üslubi metaforalarda təzahür edir [8].

Metaforalar qəzet mətnlərində siyasi və iqtisadi mövzular da diqqəti cəlb edəndir. Bütün hallarda ölkənin siyasi və iqtisadi durumu mürəkkəbləşdiyi metaforalara müraciət olunur; yeni metaforalar yaradılır [1, s.72]. Bunda da əsas məqsəd qeyd olunan sektorlarda reallığı daha effektiv və ekspressiv verməkdən ibarətdir. Bununla belə, Azərbaycanda iqtisadiyyatın davamlı inkişafı, xalqın maddi rifah halının yüksəlməsi, beynəlxalq aləmdə siyasi uğurlar bir sıra müəllif metaforalarının yaranmasına səbəb olmuşdur. İnsanların metaforik qabiliyyəti onların şüurundakı müqayisə faktorundan irəli gəlir. O, insanların həyat təcrübəsinə əqli idraki potensialına əsaslanır; onların dildə istifadəsi müəllif intuisiyasından irəli gələn üslubi məqamlarla zəngindir. Bu aspektdə iqtisadiyyatla bağlı bir sıra metaforaların üslubi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək. *“R.Aslanlı bu baxımdan makroiqtisadi sabitliyin, hökumətin əlverişli biznes mühitinin yaradılmasına dəstəyinin və insan kapitalının inkişaf etdirilməsinin önəmini qeyd etmişdir. Bunun üçün beynəlxalq təcrübədən faydalanmalı, ardıcıl, məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməli, qanunun aliliyi təmin olunmalıdır*” (“Azərbaycanın gələcəyinə baxış: yeni iqtisadiyyata doğru”, “Xalq qəzeti”, 9 aprel 2013). Bu iqtisadi məzmunlu mətndə “biznes mühiti”, “insan kapitalı” metaforik anlayışlardır. Onların üslubi yüklənməsini müşahidə etmək üçün aşağıdakı cür müqayisələr aparaq:

1. Biznes mühiti: Biznes üçün yaradılan şərait; Biznes-hidrometrik anlayış olan mühit sözünün assosiasiyası. Metaforik ifadədə yaradılan mühitin ölkə iqtisadiyyatı üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğu üslubi tərzdə o ifadəyə yüklənib; onu bu əlaməti yuxarıda göstərdiyimiz adekvat ifadəsi ilə müqayisəsində aydın görünür. Deməli, “biznes mühiti” ilə “biznes üçün yaranan şərait” arasında üslubi fərq var; mətn semantikasında onlar özünəməxsus funksiyaya malik olur. “İnsan kapitalı”- işçi qüvvəsi, işçi qüvvəsi ehtiyatı ifadələrində metaforik anlayış daha geniş spektrlidir, güclü emosional effektdə malikdir. İnsan ehtiyatının yeni iqtisadi dövrdə nə qədər güclü kapital olduğuna işarə edən müəllif yenidənqurma dövründə dilimizə gələn bu metaforanı çox təsirli üslubi mühitdə işlətməklə ona xüsusi dəyər verir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz ona adekvat olan söz birləşmələrindən bu cəhətinə görə fərqlənir. Başqa bir misala nəzər salaq: *“Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin istifadəyə verilməsinin ardından regionda daha yeni bir nəhəng trans kommunikasiya marşrutunun yaradılması üçün qüvvətli addım atdı. Bu Azərbaycanı dünyaya bağlayacaq strateji dəhlizi olan Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti idi*” (“Praqmatik siyasi kursun təntənəsi”, “İki sahil” qəzeti, 10 dekabr 2013). “Nəqliyyat dəhlizi” nəqliyyat-ev assosiasiyası əsasında yaradılmışdır və “yol” mənasını bildirir. Lakin həmin birləşmədə “yol” və “dəhliz” sözlərinin mətndəki təsir dairəsi eyni deyil. Qeyd olunan metaforik birləşmədə dəhliz evin ayrılmaz komponenti olduğu kimi, müasir iqtisadi-siyasi inkişaf dövründə haqqında danışılan nəqliyyat yolu da Azərbaycanın nəqliyyat həyatının ayrılmaz hissəsi kimi çox vacibdir. Burada bir incə məqamı da qeyd etmək lazımdır; o da hər bir azərbaycanlının şüurunda mövcud olan dəhliz etnokulturoloji anlamı ilə bağlıdır. Bu xüsusiyyət metafora nəzəriyyəsilə məşğul olan mütəxəssislər tərəfindən dönə-dönə qeyd olunub [4, s.66].

Metaforalar yaranarkən hər hansısa bir xalqın milli mentalitetinə əsasən yaranır; çünki metafora yaradıcısının əqli-idraki fəaliyyəti bu bazaya söykənir; onlardakı üslubi məqam da müəllif intuisiyasından asılı olaraq həmin bazadan götürülmüş anlayışların müsbət və ya mənfi çalarlarla assosiasiya olunması ilə əlaqədardır. Əslində həmin leksemlərdə yaranan çalarlar sözlərin semantik işlənməsi yolunda bir stimuldur; üslubi çalar funksionaldır və yüksək estetik effektdə malikdir, birbaşa dəyərləndirici mahiyyət daşıyır [2, s.93]. Metaforalar siyasi mətnlərdə də mühüm üslubi rola malikdir. Onlar ümumişlək və yazıcının fərdi yaradıcılığına aid şəkildə təzahür edir. Mahiyyət

etibarı ilə onlar arasında üslubi baxımdan prinsipial fərq olmasa da, effektiv gücünə görə müəyyən fərqlər ortaya çıxır. Çünki uzun müddət dildə geniş şəkildə işlənən metaforalar sanki dildə adıləşir və yavaş-yavaş obrazlılığını itirməyə başlayır. Məs.: “sosial müdafiə”, “köklü problemlər”, “siyasətin mərkəzi”, “regionların tarazlığı” və s. Eyni zamanda güclü iqtisadiyyat əlbəttə ki, siyasi məsələlərin həllinə də kömək göstərir. Azərbaycan bu sahədə də ardıcıl siyasət aparır. Mən dəfələrlə demişəm, bir daha demək istəyirəm ki, bizim siyasətimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır. Ona görə güclü sosial siyasət bizim əsas istiqamətimizdir. 2013-cü ildə maaşlar, pensiyalar qaldırılmışdır, Sovet vaxtlarından qalmış əmanətlər tam olaraq əhaliyə kompensasiya şəklində verilmişdir. Digər sosial proqramlar uğurla icra edilir. Əminəm ki, sosial sahədə siyasətimiz növbəti illərdə davam etdiriləcəkdir. Bunu deməyə əsas verən bizim güclü iqtisadi potensialımızdır. İqtisadi müstəqillik olmadan heç bir ölkə özünü tam azad müstəqil hesab edə bilməz. Ona görə hesab edirəm ki, iqtisadi sahədə müstəqilliyin əldə olunması bizim ən böyük nailiyyətimizdir (“Prezident İlham Əliyev: “Qarşımızda duran bütün məsələlər öz həllini tapmış və ölkəmizin hərtərəfli inkişafı davam etmişdir”, “Azərbaycan” qəzeti, 9 yanvar 2014). “Siyasətimizin mərkəzi” metaforası artıq tək-cə siyasi mətnlərdə deyil, həm də ümumxalq danışığı dilində də işlənir; deməli, o, nisbətən çərçivəyə salınmış məhdud mühitdən daha geniş sferaya daxil olmuşdur. Buna da səbəb haqqında danışılan metaforanın obrazlılığını itirməyə başlaması ilə əlaqədardır. Məsələ ondadır ki, həmin metafora emosional-ekspressiv dəyərini saxlamaqla mətndə çox mühüm üslubi yükə malik olur. Onu nəzərdən keçirək. Bildiyimiz kimi, qeyd olunan metaforanın strukturca ikinci hissəsi əsas məkanı anlayışla bağlıdır; həm də məkanın mərkəzini bildirir; mərkəz bu kontekstdə hər yerə çıxış, hər yerə başlanğıcdır, yəni məkanı anlayışın əsasında bu durur. Ona görə də mərkəz xüsusi statusa malikdir. Qeyd olunan metafora da bu semantika ilə yüklənməklə siyasi arenada Azərbaycan vətəndaşına, onun mənafeyinə işarə edir. Nəticədə siyasi mətndə metafora əlavə üslubi yüklə yüklənir; mətnin pragmatikasının bir sıra parametrlərinə aydınlıq gətirir. Yeni yaranan metaforalar siyasi mətnlərdə oxucu tərəfindən çox maraqla qarşılanır; yüksək effektə malik olur. Onlarda həm obrazlılıq, həm də müəllif intuisiyasının dəqiq ifadəsi öz əksini tapır. Məs.: “Yüksək əməkdaşlıq telləri”. “Azərbaycanla ABŞ arasında bir çox sahələrdə uğurlu əməkdaşlıq münasibətləri qurulub. 1993-cü ildən etibarən bu münasibətlər yüksələn xətlə inkişaf edib və strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə çatıb. Hazırda Azərbaycanla ABŞ arasında enerji təhlükəsizliyi, beynəlxalq terrorizmlə mübarizə kimi bütün dünya ictimaiyyətini düşündürən aktual məsələlər ətrafında yüksək əməkdaşlıq telləri mövcuddur. ABŞ rəsmiləri dəfələrlə elan ediblər ki, Azərbaycan Birləşmiş Ştatların strateji tərəfdaşıdır” (“ABŞ Prezident İlham Əliyevə davamlı olaraq dəstəyini bəyan etdi. Dövlət katibi Con Kerri: Azərbaycan dünya enerji resurslarının yeni mənbəyinə çevrilir”, “Azərbaycan” qəzeti, 9 yanvar 2014).

Mətdə işlədilən “əməkdaşlıq telləri” iki dövlət arasında güclü əməkdaşlıq əlaqələrini ifadə edən üslubi vasitədir: onun məzmunundakı emosional çalar yaradılan assosiasiyanın əsasında meydana çıxır. Ona görə də siyasi mətnlərdə yaradılan yeni metaforalar oxucunun diqqətini tez cəlb edir, yeni yaranan assosiasiya əgər bir tərəfdən mətnin məzmununu daha təsirli qavramağa xidmət edərsə, digər tərəfdən leksik vahidin semantik cəhətcə struktur genişlənməsinə şərait yaradır. Məs.: “İnsan kapitalı”, “nəqliyyat dəhlizi” və s. göstərilən misallarda “kapital”, “dəhliz” sözləri metaforikləşmə hesabına yeni semantik çalar qazanmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Adilov M.İ. Qəzet dili. Bakı, ADU-nun nəşri, 1973, 116 s.
 2. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili (Leksika). Bakı, Maarif, 1982, 215 s.
 3. Həbibova S.Y. Mətbuatda gedən dil prosesləri - leksika. Nam. diss., Bakı, 1993, 147 s.
 4. Корнилов О.А Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. М. Черо. 2003, с. 349
 5. Матвеева Т.В О некоторых способах выражения субъективной модальности газетно-публицистического текста. Воронеж., 1988, с.109
- Internet resursları

6.Топтычина Е.Н. О субъективной модальности газетно- публицистического текста:
www.vestnik-mgou.ru//Articles/Doc/2963.

7. otherreeferats.allbest.ru/jurnalism/00200292_ o.html

8. http://www.superinf.ru/view_helpst-ud/php?id=5118

Qəzet materialı

“Xalq qəzeti”

“Azərbaycan”

“ İki sahil”

XÜLASƏ

Məqalədə metaforaların qəzet materiallarında üslubi imkanlarından bəhs olunur. Məqalədə müəllif üslubunun formalaşmasında metaforaların roluna diqqət çəkilir. Metaforalar üslubi və ritorik vahidlərdir; əgər üslubiyyatda onları yazıçı novatorluğu kontekstində öyrənilirsə, ritorikada nitqin gözəl, cəlbedici və təsirli qurulması nəzərdən keçirilmişdir. Ona görə də metaforaların publisistik mətnlər üzrə koqnitiv dəyərinin öyrənilməsi onların ritorik yükünü müəyyənləşdirmək cəhətdən aktualdır.

Açar sözlər: *metafora, qəzet materialı, üslub, mətn, müəllif üslubu.*